

A SELYE JÁNOS EGYETEM
REFORMÁTUS TEOLÓGIAI KARA
és a
CALVIN J. TEOLÓGIAI AKADÉMIA
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Teológiai Fórum

XI. évfolyam 2. szám

2017.

Teológiai Fórum

XI. évfolyam 2. szám

A komáromi Selye János Egyetem

Református Teológiai Kara

és a Calvin J. Teológiai Akadémia tudományos főszerkesztője

Szerkesztőbizottság:

Mgr. Lévai Attila, PhD., dékán, főszerkesztő

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom

Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom

ThDr. Sömgyi Alfréd, PhD., dékánhelyettes,

felelős szerkesztő

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom

Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom

Mgr. Görözdői Zsolt, Th.D. tanszékvezető

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom

Bernhard Kaiser, Dr. habil. D.Th.

Institut für Reformatorische Theologie, Reiskirchen

Prof. ThDr. Karaßon István, PhD., tanszékvezető

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom

Prof. Dr. Kolumbán Vilmos József, PhD.

Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár

Dr. habil. Kovács Ábrahám, PhD.

Debrecen Református Hittudományi Egyetem, Debrecen

Literáry Zoltán, PhD.

Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar,

Budapest

Doc. Dr. Lukács Olga PhD., dékán

Babes-Bolyai Tudományegyetem,

Református Tanárképző Kar, Kolozsvár

Doc. Dr. Theol. Pálfi József, PhD.

Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi Kar,

Nagyvárad

Mgr. Pólya Katalin, PhD.

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom

Szakmai lektorok:

Prof. ThDr. Bárdy György

Komenský Egyetem Evangélikus Teológiai Kar, Pozsony

Mgr. Czinke Zsolt

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom

Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom

Prof. ThDr. Kocsev Miklós, PhD.

Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar,

Budapest

Doc. PhD. Molnár János

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom

Tartalom

Kolumbán Vilmos József:

Református teológia Kolozsvárott. Az első évtizedek 5

Czinke Zsolt:

A Szlovákiai Református Keresztény Egyház iskolaügyi

sérelmei az 1920-as években 22

Estók István:

A Keleti Baráti Kör 48

Róbert Péter:

Reformátusság és zsidóság 73

Riszovannyi Mihály:

Schnitzer Armin és Pap Gábor barátsága – a Schnitzer-

emlékiratok tükrében 91

Fritz Beke Éva:

Pap Gábor a Dunántúli Egyházkerület szuperintendense,

komáromi lelkész a Pápai Poel Zedek és a Komáromi

Gemilut Chaszodim dísztagja. Református és zsidó

kapcsolatok a magyar kultúrában 107

Kálmán Csaba Gábor:

Reformáció egykor és ma! Az elköteleződés teológiájának

értelmezése, a keresztyén értékrendünk szerint a heidelbergi

káté egyes kérdéseinek magyarázata alapján! 151

Bohács Béla:

A reformáció jubileumi évének méltó

megünneplése Zétényben 165

Kolumbán Vilmos József: Református teológia Kolozsvárott Az első évtizedek

A lelkészképzés Kolozsvárra való áthelyezésének gondolata 1874-ben született meg, miután a lelkészképzést felvállaló enyedi kollégium anyagi alapjainak kezelése egyre átláthatatlanabbá vált.² Az úgy ki-vizsgálására rendelt bizottság egyik tagja, Tisza László, a nagyenyedi egyházmegye főgondnoka vetette fel a lelkészképzés Kolozsvárra való áthelyezésének gondolatát. A javaslatot az egyházkerületi köz-gyűlés nem utasította el, de szükségessének tartotta az egyházmegyé-k és a református kollégiumok véleményének kikérését is. Az öltet meg-hallgatásra talált. 1875-ben az igenlő visszajelzések nyomán a köz-gyűlés 15 tagú bizottságot állított fel, hogy az átköltözés gyakorlati kivitelezésére tervezetet állítson össze.³ Ennek a bizottságnak volt a tagja Szász Domokos, kolozsvári lelkész valamint Kovács Ödön, a nagyenyedi kollégium érdemes tanára, akik a lelkészképzés áthelye-zésének kérdésében egymással ellentétes álláspontot képviseltek.⁴ Abban mindketten egyetértettek, hogy a hagyományos lelkészképzés

---

¹ Dr. Kolumbán Vilmos József, református teológus, egyháztörténész, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanára.

² A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet 120 éves évfordulója alkalmából szervezett ünnepi szimpóziumon elhangzott előadás tanulmányát szerkesztett változata. A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült.

³ Nagy Géza: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás története*. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Kolozsvár 1995. 16–18.

⁴ Buzogány Dezső: *A Kolozsvári Református Theológiai Fakultás létrejöttének rövid története*. In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó bizottságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996. 6–9.

⁵ Kovács Ödön az erdélyi liberális teológia vezetőalakja volt. Nagyenyedi teológiai tanárként meghatározó szerepet töltött be az erdélyi református egyház teológiai gondolkodásának alakításában. Lásd bővebben: Antal József: *Dr. Kovács Ödön élete és munkássága*. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa. Kolozsvár 1995.

alapos reformra szorult és a hagyományos, kollégiumi oktatásba integrált teológiai képzés helyett magasabb rangú és önálló négyéves főiskola oktatást kell szervezni. Csak hogy, amíg Kovács Ödön továbbra is Nagyenyeden képzelte el a lelkészképzést úgy, hogy a vallástudományi, bibliai és vallástörténeti tantárgyak megerősítését szorgalmazta, addig Szász Domokos a gyakorlatibb és a világi tudományokra való jobb odafigyelést tartotta célszerűbbnek, amelyet Kolozsváron tartott megvalósíthatónak. Az 1874–1786 közötti évek viaktól voltak hangosak. Kovács Ödön testvére, Kovács Albert budapesti teológiai tanár a nagyenyedi kollégium védelmére kelt és megkérdőjelezte az egyetemi áthallgatás megvalósíthatóságát. Nem látta megoldottnak az újonnan létrehozandó intézmény működésének anyagi hátterét sem. Érvelésében előkelő helyen állt Nagyenyednek, mint nemzetiségi végvárnak a fenntartása is. Szász Domokos segítségére Milko Imre sietett, aki nyilatkozatában üdvözölte a kolozsvári protestáns fakultás felállításának szándékát, s ezt a „kolozsvári párt” politikai sikerként könyvelte el.⁵

Az 1876. évi közgyűlés meghallgatta a bizottság jelentését. Kovács Ödön a lelkészképzés reformját szolgáló részletes javaslatot terjesztett elő, amit a közgyűlés nagy tetszéssel fogadott. Szász Domokos feleirányvonat sem vette el, s bár jelentőségében nem tudott Kovácséhoz hasonló színvonalú elképzelést előterjeszteni, mégis megbízták a kolozsvári protestáns fakultás felállításához szükséges anyagi alapok összegyűjtésével. Az elkövetkező években az átköltözés ügye viszont nem haladt előre, aminek a legfőbb akadályra az áthelyezéshez szükséges anyagi alapok összegyűjtésének kudarcra volt.⁶

⁵ Buzogány Dezső i. m. 11–13. Illetve: Rácz Emese: Adalékok a Nagyenyed vs. Kolozsvár vitához: az enyedi Teológiai Akadémia végleges megszűntetése a Közérdek c. helyi lap tükrében. Kézirat a szerző tulajdonában, Kolozsvár 2009. Mihály Judit: A kolozsvári teológiai fakultás megnyitása az Erdélyi híradó című napilapban közölt cikkeik tükrében. Kézirat a szerző tulajdonában, Kolozsvár 2012. Gyűjtemény megköztünk is új oltárúzei az ismereteknek. Gróf Mikó Imre beszédei és felhívásai. Összeállította Egyed Akos és Kovács Eszter. Kiadja az erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár 2008. 199–203.

⁶ Nagy Géza i. m. 17–19.

Az elindulás

1885-ben Szász Domokost választották meg püspöknek, s ezzel egyidőben a kérdés újra napirendre került. A konkrét lépések 1888-ban kezdődnek el, azzal hogy a *leendő papok nevelésének ügyét* az egyházkerületet hatáskörébe utalták. Az új intézet fenntartásához szükséges anyagi alapok összegyűjtése ekkor már jó úton haladt. Enyeden a kollégium iránti érdeklődés lanyhult, tíz év leforgása alatt a hallgatók száma felére csökkent, a megüresedett tanári katedrák betöltése egyre nehezebb volt.⁷ Eközben Kolozsváron már az építés előkészületei folynak. A Trencsén tér és a Postakert utca sarkán álló *Három lilium* nevű vendégfogadót vásárolták meg, a vendégfogadó helyére felépítendő intézet megnyitását 1895. szeptember elsejére tűzték ki. A tervet Feszty Gyula budapesti műépítész készítette, a kivitelezéssel Endrasser Benedek építész bízták meg. „Már készen áll a pompás épület impozáns arányával. Híre-neve messze szállott. Az ifjúság, mely komolyan gondolkodik a protestantizmus felséges hívásáról, tömegesen jelentkezett... Az épület homlokáról e felírat köszönti a szemlélőt: *Az erdélyi ev. ref. egyházkerület theol. fakultása*” – jelentette be Szász Gerő egyházkerületi főjegyző 1895-ben. Az ünnepi megnyitót 1895. szeptember 15-én tartották a Farkas utcai templomban, a felavatási ünnepélyre november 3-án a Diszteremben került sor.⁸

Tanárok és diákok

Hosszas előkészületek után 1895 őszén megnyitott teológiai fakultásnak öt állandó tanára volt: Kenessey Béla, Nagy Károly, Kecs-kemény István, Molnár Albert és Pokoly József.

Az intézmény igazgatójának Kenessey Bélát nevezték ki. A szege-di születésű biblikus tanár Budapesten szerzett teológiai oklevelet, majd Hollandiában, Angliában és Németországban tökéletesítette

⁷ Nagy Géza i. m. 19–22.

⁸ Buzogány Dezső i. m. 18–24.

tudását. Hazatérése után a budapesti teológiai fakultás ösztövettségi katedrájára kapott kinevezést. Tudományos munkássága mellett a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vezető személyisége lett, egyházkerületi jegyzőként és a budapesti belmisszió elindításában betöltött szerepe révén országos elismertséget szerzett. Kolozsvárra 1895-ben hívták meg, amely meghívásának örömmel tett eleget. Tanári szolgálatát (ő- és újszövettségi irodalomtörténet és biblikai tananyag előadása) 1908-ig végezte hűségesen, amikor érdemeire való tekintettel az egyházkerület közgyűlése ellenszavazat és tartózkodás nélkül püspökké választotta.⁹

A gyakorlati teológiai tanszékre Molnár Albert marosvásárhelyi lelkesztő hívtá meg a kerület közgyűlése. A hédertáji lelkesztő fia Marosvásárhelyen és Nagyenyeden tanult, itt végezte a teológiai tanulmányait is, majd a marburgi és a lipcei egyetemen teológiát, filozófiát és természettudományi tárgyakat hallgatott. 1879-ben tért haza Erdélybe. Előbb a mezőszomsodi gyülekezet lelkesztője volt, majd Marosvásárhelyre hívták meg. Ebben a minőségben érdemli ki az egyházkerület első szónoka megütsztelő címet, s nagymértékben ennek volt köszönhető a teológiára való meghívása is. Tanári megbízatása a gyakorlati tárgyak előadására való terjedt ki. Beiktatásakor már kidolgozott homiletika jegyzettel rendelkezett, a többi tanárgy. jegyzetait tanársága alatt készítette el.¹⁰

A teológiai fakultás ösztövettségi tanszékére Kecskeméthy Istvánt hívták meg. A paksi származású kisbirtokos család sarja a középiskolai tanulmányait Nagykőrösön, egyetemi tanulmányait (teológia és bölcsészet) Budapesten végezte. Szász Károly püspök titkáráként lehelősége volt bejelentni az egyházi életbe. Kapcsolatba került Kenessey

Béla és Szabó Aladár nevével fémjelzett belmissziós mozgalommal, amellyel egyetértve a református megújulás elkötelezett híve és vezetője is lesz. 1890-ben összehasonlító nyelvészetből doktori címet szerzett, de egyelőre nem kapott tudásához méltó állást: sikertelenül pályázott (1890) a megüresedett debreceni ösztövettségi tanszékre. Szász Domokos 1894. októberében meghívta a nagyenyedi teológiai fakultás ösztövettségi tanszékére, amit Kecskeméthy azonnal el is fogadott. Nagyenyedre a következő év. februárjában érkezett meg, ahol félévig ösztövettségi tudományokat adott elő. Az év őszén az új tanárokkal együtt érkezett Kolozsvárra. 1936-ban Gönczy Lajos a következőképpen jellemezte a nagybíró, nyugdíjba vonult tanárt: *A világtól félreforduló pietista és a világ kelles közepében forgolódo politikus, a naiv, hiszékeny gyermeki lelkiület és a mindent rosszat sejtő gyanakvás, a kemény szigor és az ellágyuló jóság, a fellegekben járó idealista és a gyakorlati embere, az ortodox bibliahívő és az írást a kritika kíméletlen kéfével ízeke szedő tudós. Mindez egy meglepő egységben és harmóniában.*¹¹

A rendszeres teológia tanárának Nagy Károlyt választották meg. Kisborsosnyói tanító fia Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden tanult. A lelkeszi oklevél megszerzése után Marburgban és Utrechtben filozófiát és teológiát hallgatott. A holland akadémián tette le 1892-ben a magántanári vizsgát (dolgozatának címe: *Kálmán theológiája*). Hazatérése után sepsiszentgyörgyi, brassói, majd 1984-től nagyenyedi lelkesztő és teológiai tanár (1894–1895. tanév). Teológiai tanári tapasztalata, valamint az, hogy Kovács Ödön tanítványa volt, segítette hozzá, hogy meghívják Kolozsvárra.¹²

⁹ Kozma Zsolt: Kenessey Béla (1858–1918). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 29–53. lásd még: Szatmári Emília: Kenessey Béla (1858–1918). In: *Református Szemle* 2008/3 305–325. ill. Dr. Kenessey Béla 1858–1918. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. január 13. 13–14.

¹⁰ Kelemen Attila: Molnár Albert (1849–1901). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 54–64.

¹¹ Molnár János: Kecskeméthy István (1864–1938). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 65–78.; Lehel Lajos: *The life and work of István Kecskeméthy Csapó.* Exit Kiadó, Kolozsvár 2008. 25–40.; Adorjáni Zoltán: *Kecskeméthy István* (1864–1938). In: *Az Új* 2004/4. 203–206.

¹² Froukje de Hoop: Nagy Károly (1868–1926). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Theologia tanárai, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 90–104.

Az egyháztörténet katedrára Pokoly József, őri származású egyháztörténész hívták meg. Középiskolai tanulmányait Késmárkon és Sárospatakon végezte, a teológiai tudományokkal Debrecenben ismerkedett meg. 1889-ben a teológiai oklevél mellett tanítói oklevelet is megszerezte. A tanulmányok elvégzése után Tisza Kálmán miniszterelnök fiát taníította magántanítóként. 1894-ben geszti lelkész s ebben a minőségben kérte fel Szász Domokos a kolozsvári teológia egyháztörténeti katedrájának elfoglalására. Ekkora már ígéretes tudósként tartották számon, tudása aránylag fiatal korát (29 éves) ellen súlyozta. Az erdélyi református egyházkerület közgyűlésen meghívását így indokolták: *e szakba vágó felcs számos dolgozatai éles ítélőkészségének, a forrásokra visszamenő bívárrkódó szellemének s meglepő trói tehetségének nyomait tükrözik.*¹³

A diákság létszámát illetően az új intézmény nem hozta meg a várt sikert. Az a tömeges jelentkezés, amelyről a kerület hivatalos lapja tudósított, elmaradt. Tömegek helyett összesen 87 fiatal kérte felvételét, 37 teológus és 41 tanárjelölt. A beiratkozásra viszont már csak 71 maradt (34 teológiai és 37 bölcsészhallgató). Ugyanekkor Nagynyeden még mindig 19 teológiai hallgató van. Az első tanév alatt a kolozsvári fakultás diáklétszáma tovább apadt, 10 hallgató más pályát választott, vagy pedig visszatért korábbi egyetemére, fakultására, két hallgatót pedig az intézet eltanácsolt. 1907–1908-ig a diákság létszáma fokozatosan nőtt, ebben az esztendőben elérte a 130 főt, viszont az utána következő években ismét visszaesett a jelentkezés.¹⁴

¹³ Gálly Zoltán: Pokoly József (1866–1933). In: Kozma Zsolt (szerk.): *Akkor jó bizonyosságot nyertek. A Kolozsvári Református Theológia tanárai, 1895–1948*. Kolozsvár 1996. 79–89. Csohány János: Pokoly József történetész professzor. In: *Egyháztörténeti Szemle* 2014/4. 124–132. A tanári karról lásd még: Révész Imre: *Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadottan kéziratok 1944–1919*. Budapest 1990.; Ravasz László: *Emlékezéseim*. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajóosztálya. Budapest 1992.; Imre Lajos: *Önéletrajz*. Kolozsvár 1999.; ill. Vásárhelyi János: *Emlékeim... Önéletrajz*. Kézirat. Kolozsvár 1937. <http://stud-theol.blogspot.ro/2010/03/vasarhelyi-janos-emlekeim-pdf.html> (Megnyitva: 2017. febr. 20.)

¹⁴ Nagy Géza: i. m. 27–28.

Nehézséget jelentett az ösztöndíjak hiánya is. A szegény sorsú diákoknak a fakultás nem tudott ösztöndíjat biztosítani, és egyelőre a kerület sem volt képes olyan anyagi alapot bocsátani az intézet rendelkezésére, amelyből az ösztöndíjak dolgát megnyugtatóan lehetett volna rendezni. A diákság anyagi támogatásának évszázadokra visszamenően bevált módszere, a legáció is rendezetlen volt, illetve csak az enyedi kollégium diáksága vehette igénybe, a kolozsvári hallgatók nem. A nyomatékos felhívásra jelentkezett ugyan 10–12 gyűlekezet, de ez még nem jelentette a probléma megoldását. A magánórák tartása sem jelentett előrelépést, hiszen a fakultás, és a hallgatók is ismeretlenek voltak Kolozsváron. Egyetlen, a diákságot támogató kedvezményt sikerül megvalósítani: a diákságnak nem kellett fizetni a konviktsi, a bentlakási és tandíjat.¹⁵

Az új intézetben a tanítás a különböző teológiai főiskolákon, fakultásokon megszokott módon történt. Hivatalos tantervként az 1883. évi konventen jóváhagyott tantervet vették át, habár az egyházkerület tanügyi bizottságának elnöke, gróf Kun Gábor új tanterv, felgyelmi és intézeti szabályzat kidolgozását sürgette. Meglátása szerint a fakultás feladata nemcsak az ismeretek átadásában van, hanem az egész embernek a nevelésében is.

A fakultás tanterve a következő tantárgyak oktatását írta elő: biblikai teológiából a Biblia eredeti nyelvei, ószövetségi és újszövetségi történet, szövegmagyarázat (exegézis) és biblikai-teológia. A rendszeres teológiai tárgyai: vallásbölcsezet, dogmatika és etika. Gyakorlati teológia: egyházjog, igehirdetés elmélete (homiletika), lelkipádozás, katekétika (vallásoktatás), valamint két homiletikai szeminárium. Egyháztörténelemből az egyetemes egyháztörténetet, protestáns egyháztörténetet (ennek részeként a hazai protestantizmus történetét), és dogmatörténetet tanították.¹⁶ A kolozsvári tudó-

¹⁵ Nagy Géza: i. m. 32–34.

¹⁶ A tantervet és a kolozsvári lelkészképzés célját illetően lásd: Kemessey Béla: *Néhány szó a lelkészképzésről*. (Tanévnyitó beszéd. Felolvasatott az 1896–97-iki tanév megnyitása alkalmával 1896. október 1-én). In: *Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának Értésítője az 1896–97. iskolai évről*. Szerkesztette Kemessey Béla. Az Ev. Ref. Egyházkerület kiadása. Kolozsvár 1897. 3–18.

mányegyetemen hallgatták a bölcsezetet, a pszichológiát és az irodalmi előadásokat. A következő években az oktatott tárgyak száma kiegészült az ének-zene, egyházi ügyvitel stb. oktatásával. Továbbra is hiányzott viszont a Szentírás-ismert, valamint a hitvallásismeret (Heidelbergi Káté, II. Helvét Hitvallás) tanítása. (Érdeességképpen jegyezzük meg Ravasz László a hitvallásokat teológiai tanárként ol-vasta először.)

Kezdetben nem voltak szemináriumi órák. A hiányt azonban némileg pótolta az önképzőkori tevékenység megszervezése, amelynek keretében a különböző teológiai tantárgyakba való tudományos elmélyülés valamint az önálló irodalmi alkotások ismeretése tartozott. 1901–1903 között az önképzőkör működése a csoporton belüli versengések miatt szünetelt, illetve a legjobb diákok kapcsolatát teremtetek a tudományegyetem hallgatóit tömörítő Egyetemi Körrel, s azon belül fejtették ki tevékenységüket. A fakultáson belül önképzőköri munka 1908-ban újjászervezett keretek közti indult el, Bethlen Gábor Kör néven, amelynek aztán jelentős szerepe lesz a belmisszióban.

A könyvtár kérdése egyike volt a legégetőbb megoldatlan problémának. Az enyedi kollegium elárkózott az új fakultással való együttműködéstől, és nem volt hajlandó támogatni a könyvtárat sem. A könyvtárfelelős tanár, Pokoly József próbálta letenni egy szak-könyvtár alapjait, úgy, hogy adományokból kívánta beszerezni a leg-szükségesebb könyveket. Az első adományozók között a fakultás sor-sát szíven hordozó püspök, Szász Domokost találjuk, aki 640 kötetet ajándékozott az intézetnek. Példáját sokan követték. A következő esztendőben Pokoly közbenjárása 3000 forintért megvásárolták Pap Gábor dunántúli püspök 6278 kötetből álló könyvtárát, majd szintén a tudós egyháztörténész közbenjárásával a budapesti egyetemi könyvtárból érkezett 1000 kötet. 1909-re az állomány már túllépte a 17000 darabszámot, viszont továbbra sem tudta biztosítani a szükséges minimumot (hiányoznak a szótárak, kommentárok, lexikonok, kompendiumok, kézikönyvek stb.)¹⁷

¹⁷ Nagy Géza: i. m. 35–36.

Új tanárok

Molnár Albert korai halálával (1901. március 23.) megürült gya-korlati teológiai tanszéket az egyházkerület vezetősége nem kívánta betölteni a tanév folyamán. A gyakorlati tárgyak oktatását a fakultás professzorai vállalták át. Kenessey a homiletikát, Nagy Károly a litur-gikát és szónoklattan, Pokoly József pedig a katekétikát és lelkipon-dozást tanította órádjásként abban a tanévben. 1901. október elején a fakultás vezetősége kérte a tanszék betöltését, de egyelőre sem anyagi keretet, sem pedig megfelelően képzett lelkipásztort nem találtak a megüresedett állásra, ezért ideiglenes megoldásként további négy évre a fakultás tanárai vállalták a gyakorlati tárgyak tanítását. Előre-lépés csupán 1905-ben történt, amikor az Igazgatótanács vette kézbe az állásbetöltés ügyét. Hosszadalmas procedura eredményeként 1907. március 31-én lezárult pályázatra öt lelkész jelentkezett: Ravasz Lász-ló püspöki titkár, Csekme Ferenc, gerryességi lelkész, Bartók Jenő nyíregyházi lelkész, Vásárhelyi Boldizsár dési lelkész, Szakács Albert sövényfalyi lelkész. Csekme és Bartók visszalépett, Szakács pályáza-tát formai hibák miatt visszautasították. Ravasz László nem sokkal a választás előtt tért haza berlini tanulmányújáról és Sárospatakon magántárát vizsgált tett. Ígykeznie kellett, hiszen a katedra betöltése nem volt gondmentes. Nagy Károly teológiai tanár nagy erővel és hévvel agítált Ravasz László mellett. Az általa szerkesztett lapban Ra-vasz gyakorlati teológia tárgykörében írt munkáját méltatta (*Beveze-tés a gyakorlati theológiába*), szemben Vásárhelyi Boldizsár egyetlen szakmunkájával (*Gyakorlati levelek egy kezdő lelkipásztorhoz*). Utób-bírói elismerte ugyan, hogy a könyv egy nemes lélek őszinte burgal-mát tükrözi, s az egyház jövőjéért való lelkesedést, de hozzáette: *leg-különbesebb kazuisztikát tartalmazó, ideál nélküli, naiv empirizmust hirdet*. Nagy Károly sommas véleménye döntően befolyásolta a vá-lasztói közgyűlést. Bartók György püspök hiába agítált Vásárhelyi Boldizsár mellett - Ravaszt az egyházi adminisztrációban szeret-te volna alkalmazni - Nagy Károly véleményformáló akaratát nem tud-ta legyőzni. Az 1907 májusában összehívott közgyűlésen Ravasz

nyerte el a választók bizalmát (109 szavazatot kapott Vásárhelyi 34 szavazatával szemben).¹⁸

Az alig 25 éves újonnan megválasztott tanár 1907. szeptember 15-én ezekkel a szavakkal kezdte székfoglaló beszédét: *Ezelőtt hét esztendővel léptem át először az intézet küszöbét, mint elsőéves hittan-hallgató.*¹⁹ Tanári munkáját inkább diákként, minsem tanárként kezdő Ravasz tanév közben írta meg a homiletika és liturgika egyetemi jegyzetet, valamint a poimenikai és a katékétikai vázlatot.

Nem sokkal Ravasz László megválasztása és beiktatása után újabb veszteség érte a teológiai intézetet. Bartók György püspök 1907. december 19-én váratlanul meghalt. Utódjául 1908 februárjában Kenesey Béla teológiai tanárt választották meg, aki a tanév végéig még el látta tanári teendőit, de a következő tanévben már nem tudta vállalni az oktatási feladatokat. Katedráját a már „hagyományosnak” mondható módon látták el. Kecskeméthyre bízták az újszövetségi bibliká, Pokolyra a kortörténet tanítását. Az év október 20. dátummal lezárt állás-pályázatra két jelentkező akadt: Bartók György nagyenyedi kolégiumi tanár, és Szolga József kőrösbányai lelkész. A novemberben megtartott közgyűlés egyértelműen Bartókot választotta meg a megürtült professzori katedrára. Filozófiai iránti szeretetét (filozófiából szerzett doktorátust 1907-ben) mesterien ötvözte a teológia művelésével.²⁰

1912-ben újabb professzorváltás következett be. Pokolyt 1911 őszén a debreceni főiskola bölcészeti karára hívták meg, de a nagy-hírű tanár egyelőre még nem volt hajlandó Kolozsvárról elköltözni. 1912-ben azonban lemondott kolozsvári katedrájáról. Ugyanebben az évben kezdte el Bartók György is a kolozsvári egyetemen filozófiai előadásait, előrevetítve ezzel az egyetemi tanárság vállalását a teoló-

¹⁸ Kelemen Attila: Ravasz László, 1882–1975. In: Kozma Zsolt (szerk.). *Akik jó bizonysgot nyertek, A Kolozsvári Református Theológia tanítói, 1895–1948.* Kolozsvár 1996. 105–136.; Nagy Géza: i. m. 65–70.

¹⁹ Ravasz László: *Az élet igazsága. Székfoglaló beszéd.* In: *Értésítő* 1907/1908. 13–14.

²⁰ Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának Értésítője az 1908–09. iskolai évről. Szerkesztette Nagy Károly. Kolozsvár, Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, 1910.

giai tanársággal szemben, amely aztán 1917-ben be is következett. Nagy Károly szomorúan és keserűséggel jegyezte meg az 1912. évi tanévzáró beszédében: *Ha Magyarországon bárhol egybeült valóságos egyetemi ref. teológiai fakultás lesz, a mi akadémiánk mostani formájában menthetetlenül elsorvad. Jelles tanárait éppúgy, mint jelles növendékeit, feltétlenül felszívja a valóságos fakultás.*

Az egyháztörténeti megüresedett katedrára 1912 júliusában a kassai segédlelkész, Révész Imrét hívták meg helyettes tanárnak, aki Ravasz Lászlóhoz hasonlóan a Kolozsváron végezte teológiai tanulmányait. Révész ekkor mindössze 23 éves volt. Rendes tanárrá két évvel később, 1914-ben választották meg. Tanári hívatását 1920-ig folytatta, amikor a debreceni gyülekezet lelkésznek hívta meg. A jól képzett tanárt Ravasz László méltatta és búcsúztatta: *Mint tudóst, a filozófiai szemlélet és a nagy perspektívák mellett a részlettudás és a kicsinyekben való pedáns megbízhatóság teszi elsőrangúvá. Nevelővé tette az ifjúságot őszintén szerető lelke és szigorú idealizmusa. Ha az erdeményekben még nem is, de a képességekben határozottan a legelső magyar történetészek közül való.*²¹

A teológiai élete az első világháború alatt

A világháború éveit alatt a teológiai belső élete látszólag zavartalanul folyt a maga jól meghatározott medrében. A magyar református teológiai fakultások még 1911. évi konventen jóváhagyott tanterv szerint működtek. Némiképpen a kolozsvári fakultás volt hátrányos helyzetben azzal, hogy itt csak öt teológiai tanár tanított. A világhétség a háború első éveiben nem hozott változást, habár a háború hatására előtérbe kerültek a szociális kérdések. Makkai Sándor és Imre Lajos vezetésével elmélyültek a hitélet válságait orvosló belmissziós gyakorlatok, s ezzel párhuzamosan gyülekezeti szinten elkezdődött a sebesült katonák lelkipondozása a helybéli teológusok bevonásával. Bár a teológiai oktatás látszólag zavartalanul folyt, Zoványi Jenő a *Theologiai Szaklap* hasábjain közzétett cikkében a teológusnevelés

²¹ Nagy Géza: i. m. 75–77.

hiányosságait tette szóvá. A tanulmány nem maradt visszhang nélkül. Nagy Károly a református konvent tanügyi bizottságának szakelőadója nemskára rendhagyó javaslatot tett. A lelkesképzés hatékonyságának megvalósítását két lépcsőben látta elképzelhetőnek. Egyetlen egyetemi fakultásra kell összehívni a református lelkészképzést. A református kerületek támogatásával 12 tanszékot kell felállítani és működtetni, ahol a diákság elméleti képzésben részesülne. A második lépcsőt a gyakorlati tárgyak oktatása jelentené, amelyet olyan formában képzett el, hogy a kétévi segédlelkészség alatt az egyházkerületek akár kiűn, akár társulva szeminárium formában biztosítsanak képzést. Javaslatahoz hozzátette, a jelenlegi formában működő fakultások érdemleges átszervezés hiányában egymást fogják elborzasztani.²²

Az egyházkerületek számára a legfontosabb megoldandó cél – egyre aggasztóbb lelkeséhiány miatt – elsősorban a gyakorlati képzés rendezése volt. Első rendelkezésként továbbították a földművelésügyi minisztérium felhívását, miszerint a mezőgazdasági oktatást a kertészetre összpontosítsák. Kolozsváron, mivel nem volt a kertészkedésre alkalmas földterület a teológusok figyelmébe a méhészetet ajánlották. A kezdeményezésnek nagy sikere volt, 1917-ben a Méhészegyesület kurzusán 11 teológus szerzett oklevelet.²³

A teológiai professzorok szakirodalmi munkássága kiváló volt. 1915-ben adta ki Ravasz László a gyülekezeti *Igehirdetés elmélete* című tekintélyes szakkönyvet, amelyet az első modern, rendszeres homiletikaként üdvözölt a teológiai tudományosság. Kecskeméthy István bibliai kommentárok kiadásában jeleskedett, Bartók filozófiai tanulmányokat közölt. Révész Imre két monográfiával emelte a teológia hírnevét (*Bod Péter, mint történész* illetve *Dévai Bíró Matyas tanításai*). A két fiatal tanár Imre Lajos és Makkai Sándor *Az Úr című teológiai közéleti és tudományos lapot* szerkesztették. Makkai két könyvet is megjelentetett a háborús évek alatt. Ravasz László 1914-től a *Protestáns Szemle* főszerkesztője, akinek irányításával az addig ja-

²² Nagy Géza: i. m. 105–111.

²³ *Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának Értésítője az 1917–18. iskolai évről.* Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1910

varézt hivatalos rendelkezések továbbbírását vállalta fel, a tudomány felé fordul. Ezt látva Nagy Károly javasolta, hogy az egyházkerület hivatalos lapja a teológiai jellegét szorítsa háttérbe és a protestáns szellemiséget növelje a magyarságban.

A belmisszió és népnevelés sajátos erdélyi értelmezésének a gyümölcse a professzorok szervezésében működött a hétköznapi ember mindennapi kérdéseire választ kereső előadássorozat (*Háború és Élet*), amelyet a népnevelő traktátusok követnek (*Közel az Úr, Imádságok az itthonmaradtak vigasztalására*). A füzetecskék népszerűségét bizonyítja a kiadás költségeinek fedezésére alakult összefogás (patronusok adományai, legátus nélkül maradt gyülekezetek ünnepi adományai stb.) A tudományosság többé-kevésbé zavaratlan működését mutatja többek közt Makkai Sándor magántanári vizsgája, Tavasz Sándor filozófiai doktorátusa, Illyés Géza egyháztörténeti doktorátusa is.²⁴

A világháború hatása leginkább a diáklétszám alakulásában és a fakultás kisértő alintézményeiben (konviktus, bentlakás) mutatkozott meg. 1914-ben a tanévet csak késéssel, október 4-én tudták megkezdeni. Ekkor mindössze 35 teológus iratkozott be. Bár a bentlakásban bőven volt hely, négy teológus a városban bérelt szobát, hiszen ekkor már körvonalazódott az az elképzelés, hogy az intézet egy részét kaonai kórháznak foglalja le az állam. A tanítás jó előmenetelét hátráltatta a diákok körében egyre népszerűbb önkéntesség is. 32 hallgató altiszti iskolába jelentkezett, de az idő rövidsége miatt a gyors kikepzést nem tudták befejezni, és bár a professzorok nem is ösztönözték, de nem is támogatták a bevonulást, több diák is sor alá vonult. A háború utolsó két évében a kaona-teológusok száma olyan mértékben megnövekedett, hogy veszélybe került az intézetben maradó teológusok tanulása is. Az otthonmaradtok a félévnyi vizsgákon rendre rosszul szerepeltek, az első lelkészképesítő vizsga eredményei évről-évre romlottak (1915-ben a 11 alapvizsgázó közül csak három jelentkezett, az első lelkészképesítő vizsgán a három jelentkező közül csak egynek sikerült sikeresen abszolválnia).²⁵

²⁴ Nagy Géza: i. m. 112–122.

²⁵ Uo.

Csökkent a külföldi továbbtanulás iránti kedv is, aminek kialakulásában jelentős szerepe volt a háborúba belépő országokra jellemző tanulási kedv iránti lanyhulása is. Háborús viszonyokra jellemző módon a bázeli egyetemről 1916-ban hazaküldték a magyar hallgatókat, és a következő évben sem fogadtak külföldi diákok. A kolozsvári fakultásról az 1915–1916 tanévben egyetlen hallgató jelentkezett külföldi ösztöndíjra, Vörös Lajos, aki Berlinben folytatta tanulmányait.

A fakultás kisegítő alintézményeinek működését a háború károsan befolyásolta. A bentlakás egy részét már a háború elején kórházi célokra lefoglalta az állam, nyáron pedig az intézményben önkéntes honvéd-iskolát szerveztek. A háború előrehaladtával a bentlakás mekkultúthokként is funkcionált. Az 1915–1916. tanévben a szintén hadi kórháznak lefoglalt kolozsvári kollégium elemi osztályait iránnyították a fakultás első emeleti osztálytermeibe. A teológusok ez idő alatt a Tanácsteremben és Díszteremben hallgatták az előadásokat. Ugyanebben az évben a tanítóképző 40 növendékének kellett szállást biztosítani. Az igazi megszoritások viszont a következő évben érik az intézetet. A Magyar Állami Vasút az egész első emeletet lefoglalta, a konviklust az állam sajátította ki, míg a református kollégium diákjai a könyvtárban találtak ideiglenesen szállást.

A konviktus működése sem volt problémamentes. A háború kitörésekor az ebédlő szolgáltatásait a fakultás felajánlotta az egyetemi hallgatóknak is. Az elkövetkező években a konviktus működését több tényező is hátrányosan befolyásolta, egyre nehezebb volt beszerezni az élelmiszert, és folyamatosan csökkent a fizetőképes diákok száma stb.²⁶

Az átmeneti időszak (1919–1924)

1919-ben sor került a teológiai oktatás tantervének megújítására. Az új tervezetet Révész Imre állította össze. Meglátása szerint a gyakorlati problémák megoldására kell összpontosítani úgy, hogy a tudomány művelése se szenvedjen csorbát. A kisebbségi lét kihívásai-

nak megoldására a gyakorlati jellegű oktatás megerősítését tartotta célszerűnek, de ugyanakkor figyelmeztetett arra is, hogy ez esetlegesen az evangélium háttérbe szorítását is eredményezheti. Hogy ez elkerülhető legyen, új egyházképet rajzolt meg, amelyet a missziói népeggyház fogalmával írt körül. Ennek gyakorlati megvalósítást a tanártársak egyetértésével a Biblia valós ismeretében és hiteles magyarázatában, az erdélyi kalvinizmus és az ősi hitvallások megismertetésében, a bölcsészeti főbb tárgyaknak teológiai oktatásában látta megvalósíthatónak.²⁷ Sajnos, éppen a legnehezebb években két tanár is elhagyta a fakultást. Révész Imrét 1919-ben hívták meg Debrecenbe lelkésznek. Ravasz László 1921-ben hagyta el Kolozsvárt, még abban az évben püspökké választották Budapesten. Helyükre két teológiai magántanárt hívtak be az oktatási feladatok ellátására: Tavasz Sándort és Imre Lajost. 1921-ben a sárospataki teológiáról Kolozsvárra érkezett Makkai Sándor is.²⁸

²⁷ A misszió népeggyház fogalmát és értelmezését illetően lásd: Csekme Ferenc: Egy új korszak küszöbén. In: *Református Szemle* 1919. 50–53.; Révész Imre: Magyar protestáns unió? In: *Református Szemle* 1919. 42–44.; Révész Imre: Magyar egyházunkban. In: *Református Szemle* 1921. 164–166.; Makkai Sándor: Új évi körülmények. In: *Református Szemle* 1922. 3–5.; Csűrös József: A minoritás. In: *Református Szemle* 1922. 32–33.; Dósa Dániel: Együttesen. In: *Református Szemle* 1922. 49–50.; Makkai Sándor: Élni az autonómiával. In: *Református Szemle* 1922. 132–134.; Makkai Sándor: A jövővé kód-függönye előtt. In: *Református Szemle* 1923. 1–4.; Nagy Géza: Diagnózis. In: *Református Szemle* 1924. 66–68.; Vásárhelyi János: Ütközés. In: *Református Szemle* 1924. 81–84.; Nagy Géza: Egyházunk megújulása fele. In: *Református Szemle* 1924. 368–371.

²⁸ Tankó Béla: A lelkészképzés reformjairól. In: *Protestáns Szemle* 1919. 21–37.; Révész Imre: A teológiai fakultás megmentéséhez. In: *Református Szemle* 1919. 4–5.; Juhász Tamás: Tavasz Sándor, 1888–1951. In: Kozma Zsolt (szerk.), *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanulói, 1895–1948. Kolozsvár 1996. 277–318.*; Fekete Károly: *Makkai Sándor – a teológiai professzor.* In: Kovács Ábrahám (szerk.): *Világnevezeték kihívásai és a protestáns teológia.* Szerk.: Kovács Ábrahám. Budapest – Nagyvárad 2016. Adorjáni Zoltán: Makkai Sándor (1890–1951). In: Kozma Zsolt (szerk.), *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanulói, 1895–1948. Kolozsvár 1996. 206–234.*; Adorjáni Zoltán: Imre Lajos (1888–1974). In: Kozma Zsolt (szerk.), *Akik jó biznyságot nyertek. A Kolozsvári Református Teológia tanulói, 1895–1948. Kolozsvár 1996. 235–276.*

További gondot okozott az egyre fenyegető lelkeshiány. Amíg 1921-ben 38 lelkeszi állás üres, addig 1922-ben már 100 üres lelkeszi állást jelentenek az egyházmegyek. Annak ellenére, hogy a teológia iránti érdeklődés növekedett, a kronikus lelkeshiányt a lelkesképzéssel sem lehetett megoldani. Szükségmegoldásként a következő javaslatok születtek: 1. laikus egyházi munkások beállítása, 2. leviták képzése és alkalmazása, 3. össze kell vonni a tanítói és lelkeszi állásokat. Az első javaslat, bár szépen hangzott, ábrándnak bizonyult. A háború előtti Bethlen Gábor Kör (az elképzés szerint elsősorban a Kör tagjainak lelkeszi átképzésére gondoltak) tagjai még nem voltak elég érettek ahhoz, hogy a laikusként némi átképzés után gyülekezeti vezetők legyenek. A 2. és 3. javaslat közül az elsőnek nagyobb a realitása. 1920–1925 között 137 levitai lelkeszt bocsátott ki a fakultás. Képzésük ugyan részlegesenek tekinthető, de elhivatottság, ügyszereket és felkészültség terén némely lelkeszel is felvettek a versenyt.²⁹

A bizonytalanság évei után 1925-től új korszak kezdődött. Az országban súlyos gazdasági és kulturális válság volt. Az agrárreform következtében a magyar egyházi intézmények elvesztették a legfőbb anyagi támaszukat, a reform előtti 23476 hold földalapról mindössze 905 hold föld maradt egyházi tulajdonban. A kolozsvári teológiai fakultás csekélyke vagyona is tovább apadt. A Borháncon lévő 15 hektáros birtokot az állam kisajátította és a görög katolikus egyháznak adta, a Kövespadon lévő 4 hektárrnyi birtok esetében a fakultás a kisebbik rosszat választott: mielőtt a hatóság elvette volna, a földet eladták.

Megnyugtató intézkedés 1924-ben történt, amikor a személyes kapcsolatok kiépítése és kihasználása révén sikerült megszerezni fakultás számára a román állam anyagi támogatását, amelynek egy részét ösztöndíjként kiosztották a diákoknak. A fennmaradó összeg, még ha kezdetben rendszertelen is volt, részben feloldotta a teológiai-ra nehezedő anyagi nyomást. Ingatlanbértéből befolyó összegekkel, az egyházkerület hozzájárulásával és külföldi adományokból sikerült konszolidálni a teológia helyzetét, amelyet a bentlakó diákoktól be-

gyűjtött különféle, bár szimbolikus díjak (vizsgadíjak, tandíj, egyleti tagságdíjak, könyvtárhatalmálati díj stb.) egészítették ki. Csupán a konviktus zavartalan működését nem sikerült megoldani. A gazdasági válság következtében tovább csökkent a fizetőképes diákok száma, továbbra is nehéz volt beszerezni az alaplétszereket. Hogy a kronikus élelmiszerhiányon enyhíteni lehessen, fenntartották azt a háborús időben kialakult gyakorlatot is, a konviktus elátást igénylőket kötelezték a zsír- és gabona-leadásra.³⁰

A fakultást érintő többi kérdést nem sikerült rendezni. A tanári lakások egy részét az állam kisajátította és román családoknak utalta ki. A lakások visszaszerzéséért indított peres eljárások rendre kudarcra végződtek. Az épület második emelete a vezetőség tiltakozása ellenére is vasúttársaság használatában maradt (minimális bért fizettek érte). A román állami hatóság a tanterv alakulásába is beleszólt. 1922-ben az egyházkerület és a teológia vezetőségének tiltakozása ellenére is arra kötelezte az intézményt, hogy állítsa fel a román tanácsokat. Sorozatos tiltakozás hatására az állam magára vállalta a román tanár fizetésének biztosítását, s ígéretet tett, hogy a fakultás vezetésébe nem szól bele. Az ügy illetén alakulása után sem az egyházkerület, sem a fakultás vezetősége nem fogalmazott meg további kétélyeket a tanszék felállításával kapcsolatban. Az új katedra feladatát a román nyelv és irodalom tanításában határozták meg, első tanárnak Ionescu Pétert nevezték ki.³¹

²⁹ Nagy Géza: i. m. 140–142.

³⁰ Uo. 144–148.

³¹ Uo. 149–169. Lásd még a teológia Értésítőjét az 1918–1925. tan évekről.